

ИСТОРИЈСКО У РОМАНУ *ХАЈДУК СЋАНКО* ЈАНКА ВЕСЕЛИНОВИЋА

др Радомир Ј. Поповић

Кључне речи: Јанко Веселиновић, *Хајдук Сћанко*, Први српски устанак, Мачва, историјски извори, књижевно дело

Анализа историичности књижевних дела честа је тема историчара и теоретичара књижевности.¹ Утврђивање пишчевог породичног порекла, степена образовања, уопште докучивање мисаоног и емоционалног склопа ствараоца, уз познавање друштвених и политичких околности, важно је за историчаре због тога што је књижевно дело важан елемент у свеукупној спознаји прошлости — крајњем идеалу историчара. Јанко Веселиновић није због свог темперамента и животних околности стекао више образовање које би му омогућило свестранији и „књишки“ увид у прошлост, попут рецимо Милоша Црњанског или Ива Андрића. Није посебно проучавао литературу о прошлости Србије, које руку на срцу крајем 19. века није било много, али без обзира на пишчево скромно образовање и негативне оцене књижевне критике, *Хајдук Сћанко* до данас је једно од најчитанијих дела српске књижевности.²

У целокупном Веселиновићевом књижевном делу приметне су следеће историјске теме: Први српски устанак, нешто мање Други српски устанак, те српско-турски ратови седамдесетих година 19. века и српско-бугарски рат из 1885. године. Ипак, тематика Првог српског устанка заузимала је средишње

1 Владимир Стојанчевић, *Вукова знања о историјској географији, историјској етнографији и демографији Србије Првог и Другог српског устанка*, Ковчежић 12 (1964) 130–150; Андреј Митровић, *Историјско у Чаробном брегу: покушај интердисциплинарног огледа*, Београд 1977; Станко Кораћ, *Историјско и психолошко у роману Меше Селимовића „Древиш и смрт“*, Сарајево 1990; Нико Баргуловић, *Историјско у књижевности Нике Барјуловића: аутобиографско идеолошко-политичко у романима, драмама и приповејкама 1918–1941*, приредио Никола Жутић, Београд 2011.

2 У раду ћемо се позивати на следеће издање романа: Јанко Веселиновић, *Хајдук Сћанко*, Нолит, Просвета, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 19814.

место у Веселиновићевим причама из прошлости и она је овековечена не само у *Хајдук Сџанку*, већ и у приповеткама *Суреј* (слика из прошлости), *Прве ласће*, *Хајдук Вељко* и *Чучук Сџана*, *Сџрелац* и другим.³ Његово занимање за наведено раздобље историје Србије било је узроковано политичким ангажманом, јер је као припадник Народне радикалане странке гурао прст у око обреновићевском режиму величањем родоначелника из супарничке династије. Јован Скерлић је оценио да је требало имати грађанске куражи па написати *Хајдук Сџанка* деведестих година 19. века.⁴

У обимној литератури која се бавила Веселиновићевим књижевним делом о историчности *Хајдук Сџанка* вредна су помена три рада. Етнолог Тихомир Р. Ђорђевић је закључио да „има много више истинитих и тачних ствари из времена о коме се у њему говори но сумњивих и нетачних“.⁵ Милорад Панић Суреп је, опет, нагласио да „народна прича и прича Јанка Веселиновића углавном су постале једно“, закључивши да је могуће само делимично „одлучити историјске чињенице од накита легенде“.⁶ И на крају, Станоје Филиповић је у монографији о Јанку Веселиновићу срећним повезивањем писаних извора са усменим казивањима Веселиновићевих потомака, на пример Јанковог унука, свештеника Ђорђа Туфегџића, бацио ново светло на јунаке *Хајдук Сџанка* и уопште на целокупно Веселиновићево књижевно дело.⁷

Најпре ћемо анализирати изворну основу *Хајдук Сџанка*, то јест историографску литературу, епску поезију и усмено предање. Веселиновић се два пута позива на „неке историке“, и то пишући о Црној Бари на почетку романа, наводећи да је према историографским сазнањима у том селу у средњем веку било средиште епископије, „једне од осам што их је засновао краљ Милутин.“⁸ Други пут на историчаре се позвао на почетку трећег дела романа

3 У приповеткама које нису биле инспирисане прошлошћу Веселиновић је често уметао кратке историјске одреднице. У приповетци *Браћа*, у којој описује деобу задруге, на једном месту пише: „Њихови стари доселили су се у М. давно из Херцеговине. Прандед ових данашњих Пантелића борио се под Карађорђем и Милошем с Турцима“. У приповеци *Делије* једна реминисцентна реченица о томе како се у Мачви до рата 1876. године могло живети, а ништа не радити, верно одсликава еволутивни економски развој у мирнодопском раздобљу Србије од 1815. до 1876. године.

4 Јован Скерлић, *Јанко М. Веселиновић, књижевна студија*, Летопис Матице српске, књ. 246, св. VI, (1907), 32.

5 Тихомир Р. Ђорђевић, „Хајдук Станко“, *Годишњица Николе Чујића XXXVI* (1927), 231.

6 Марија Богдановић, Горана Стевановић, *Библиографија Јанка Веселиновића*, Богатић 2012; Милорад Панић Суреп, „Хајдук Станко Јанка Веселиновића“, *Лейтмотив Мајшце српске*, књ. 382, св. I, година 134 (1958), 53.

7 Станоје Филиповић, *Јанко Веселиновић*, Београд 1963, 175–195, 257.

8 Ј. Веселиновић, *нав. дело*, 11. Краљ Милутин је после смрти свог брата краља Драгутина преузео управу над Мачвом 1316. године и тада је основао Мачванску епархију. Упркос настојању нисмо утврдили на којег се историчара Веселиновић позива (Светозар Ј. Никетић, *Историјски развџајак српске цркве*, Гласник СУД XXVII (1870), 81–163; *Азбучник Српске православне цркве по Радославу Грујићу*, приредио мр Слободан Милеуснић, Београд 1993, 299).

када је оправдавао држање Мачвана на почетку Првог српског устанка. „Нека ми се опрости што ћу, рад бољег обавештења, рећи коју у заштиту Мачвана, да бих, с једне стране, побио оно што неки наши историци, у силу бога, хтедоше натурити тим славним борцима, мученицима; а, с друге стране, да бих им могао одати достојну пошту“.⁹ У другој половини 19. века у Србији је јако изражен завичајни антагонизам. Српски устанци су покренути у Шумадији, што је у значајној мери развило самосвест Шумадинаца у односу на остале крајеве Србије. Мачва је у ратовима за ослобођење била под непосредним ударом турске војне силе из Босне, па су се Мачвани споро укључивали у устанак. Током 19. века, а нарочито док су сећања на устаничке дане била жива, житељи Мачве су, у најмању руку, сматрани кукавицама.¹⁰ Неименовани „историци“ са којима Веселиновић полемише били су бројни, а један од њих, свакако је, Милан Ђ. Милићевић, писац на кога се угледао и чија је дела читао.¹¹ С обзиром на извесни пишчев полемични тон, *Хајдук Станко* је ангажовано књижевно дело.

Веселиновићеви извори биле су мотиви и дескрипције из епских песама хајдучког и устаничког циклуса.¹² У опису Станковог пријема у хајдучку дружину, писац је у уста свог главног јунака ставио речи Старине Новака: „Кадар сам стићи и утећи, и на страшном месту постојати“, дакле, стихове из песме „Старина Новак и кнез Богосав“, што представља мото целокупне хајдучке идеологије.¹³ Препричани део из епске песме „Бој на Салашу“, Веселиновић је унео у роман. У *Хајдук Станку*: „Чупић одјаха коња. — Ходи, со-

9 Ј. Веселиновић, *нав. дело*, 300.

10 О томе видети: Милорад Поповић Шапчанин, „Катанска буна“, у *Целокућна дела Милорада П. Шайчанина IV*, приредио Урош Џонић, Београд 1931, 37–53.

11 Милан Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, Београд 1876, 431–433. Можемо претпоставити да је Веселиновић читао и Милићевићеву књигу *Поменик знаменитих људи у српскога народа новијега доба*, Београд 1888. те књигу свог земљака Стојана Обрадовића *Живој и радња заслужних Срба из околности Шабачког и Подрињског у Књажевсџиву Србији у устаницима прошиву насиља турског од 1804. и 1815. године*, Београд 1873, у којој су на основу усмених казивања прикупљени подаци о знаменитим учесницима Првог и Другог српског устанка из северозападне Србије: Стојана Чупића, Цинцар Марка, Зеке буљукбаше, Илије Срдана, Симе Катића, проте Николе Смиљанића... Стојан Обрадовић (Богатић, 1837–Шабац, 1879) био је судски чиновник и историчар (*Енциклопедија српске историографије*, приредили Сима Ђирковић, Раде Михаљчић, Београд 1997, 545). Обрадовић је битку на Равњу 1813. године у којој је јуначки погинуо Зека буљукбаша упоредио са термопилском битком, што је учинио и Јанко Веселиновић завршавајући *Хајдук Станка*. Очигледно да Веселиновић није читао Новаковићев превод књиге Леополда Ранкеа *Историја српске револуције* у којој је чувени немачки историчар, према казивањима Вука Караџића, бој на Чокешини 1804. године већ упоредио са Термопилима (Леополд Ранке, *Историја српске револуције*, превео Стојан Новаковић, Београд 1864).

12 Славица Гароња Радованац, *Усмена мајрица у њроном делу Јанка Веселиновића у: Јанко Веселиновић: проза периодика позориште: зборник радова*, Београд 2006, 53–70.

13 Ј. Веселиновић, *нав. дело*, 84; Радош Љушић, *Вожд Карађорђе* 1, Београд 20002, 95.

коле, да се пољубимо! Алал да ти је оно српско млеко што те задојило! Ејвала ти на оваком јунаштву! И да си ми јуче кућу запалио, оца убио, данас бих ти све опростио“.¹⁴ У епској песми: „Чупић њему `вако проговори: /„Бе аферим, Црнобарац Станко!/ Да си синоћ мог брата убио,/ „И да си ми дворе запалио,/ „Та све би ти данас опростио, /„Нити би те игда прекорио;/ „Проклет био, тко, ти споменуо!/ „Кад си Србљу тако у помоћи.“¹⁵ Веселиновић се на почетку трећег дела *Хајдук Сџанка* позива и на песму *Бој на Мишару*: „И славни песник устанка нашег, Вишњић, рекао је том приликом — после боја мишарског— једну истину која ће остати вечита. Птице гавранови довикују Кулиновој кади: *Не иде ти Кулин кајетане,/ Нити иде нити му се надај (...)*“.¹⁶ Када се хајдук Станко осветио Лазару, запевао је, данас непознату песму коју је Веселиновић у младости слушао: „Оде Станко лугом певајући,/ Оста Лазар ногом копајући,/ Он остаде у пољу широку/ Да га кљују орли и гаврани...“.¹⁷ При крају романа, у опису збивања после мегдана између хајдук Станка и турског јунака Мујаге, приповедање је прекинуто стиховима из песме *Женидба од Задра Тодора*: „Паде тама од неба до земље,/ Није тама од Бога послана,/ Већ од брза праха и олова“.¹⁸ У роману се налази и део песме *Јанковић Сџојан и Гојени Алил*, коју је Станко на хајдучком биваку уз гусле певао својој дружини.¹⁹ Поред епских, Веселиновић је у роман унео стихове лирске песме *Надјњева се момак и девојка*. Наиме, када се Станко после шестогодишњег хајдуковања поново састао са Јелицом, присетио се како је Јелица једном давно певала „ону песму: *Момче најше тридесет и три снопа,/ А девојче тридесет четири*“.²⁰ На једном месту умеће народну изреку „Бој не бије свијетло оружије/, Већ бој бије срце у јунака“.²¹ Дакле, *Хајдук Сџанко* је проткан мотивима из народне епске традиције и они су у функцији илустрације личности, простора или догађаја, а нешто мање, коришћени су као извор.

Ипак, изворну основу *Хајдук Сџанка* чине усмена казивња о људима и догађајима из Првог српског устанка, те народне легенде и предања која је Веселиновић сазнавао из разговора са својим савременицима, будући да је био пажљив и заинтересован саговорник. Веселиновић у прологу романа недвосмислено указује на то шта су му били извори. „А ја ћу вам причати онако

¹⁴ *Исџо*, 294.

¹⁵ Славица Гароња Радованац, *нав. дело*, 157.

¹⁶ Ј. Веселиновић, *нав. дело*, 299.

¹⁷ *Исџо*, 290.

¹⁸ *Исџо*, 362; <http://scc.digital.nb.rs/zbirka/narodna>.

¹⁹ Ј. Веселиновић, *нав. дело*, 88.

²⁰ У Вуковој варијанти: „Момак најше двадесет и три снопа, А девојка двадесет четири“ (Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пјесме, књига прва 1841*, Сабрана дела Вука Стефановића Караџића IV, Београд 1975, 186).

²¹ Ј. Веселиновић, *нав. дело*, 399.

како ми другови и синови ваши приповедаху“. У историјској науци реч је о наративним изворима који, са становишта критике извора, заслужују посебан опрез приликом коришћења. Као Јанкови казивачи најчешће су помињани слуга Никола и баба Бојана из Свилеуве. Ако изузмемо писање Станоја Филиповића, чини се да у досадашњој литератури није у довољној мери истицан очев и, уопште, утицај породичне традиције у Јанковом књижевном делу. Јанко Веселиновић је у свом другом писму са села истакао оца као узор.²² О моралном лику свештеника Милоша, истакнутог представника „наше расе“, писао је Милан Грол на завршетку некролога који је посветио Јанку Веселиновићу.²³

Јанков прадеда Веселин имао је, колико смо могли да утврдимо, двојицу синова Милинка и Љубинка, који су живели у Алиагином (Црнобарском) Салашу. Веселинови потомци у суседном Глоговцу били су Живан и Петар Веселиновић.²⁴ Милинков син био је Милош, Јанков отац, који је рођен у Црнобарском Салашу 1838. године. Милош Веселиновић је завршио три разреда основне школе у Глоговцу, полугимназију у Шапцу 1855. године и три разреда

²² Јанко М. Веселиновић, *Целокујна дела*, књига IX, 268.

²³ Милан Грол, *Јанко Веселиновић*, Српски књижевни гласник XV (1905), 208. Поводом обележавања стогодишњице Првог српског устанка Јанко Веселиновић је заједно са својим оцем 4. јуна 1904. године по грегоријанском календару активно учествовао у свечаности која је одржана у градини Радојевица у Црнобарском Салашу, тачно на оном месту где се 1806. године одиграла чувена битка устаничке и турске војске коју је Веселиновић описао у *Хајдук Сџанку*. У званичном извештају са те свечаности који је упућен министру просвете, наведено је да је приликом давања помена Јанко саслуживао оца, да је на манифестацији присуствовало око 900 ђака и 32 учитеља из осам мачванских школа, те да је говор окупљеним ученицима и учитељима уместо Јанка, „нашег чувеног и признатог књижевника“, одржао његов отац прота Милош Веселиновић. Говор Јанковог оца је значајан јер у назнакама садржи поруке које се могу открити у Веселиновићевом делу. „Браћо моја и децо моја! Сто година је равно како је наша мала отаџбина Србија била само један турски пашалук. Сто година је минуло како су ову плодну равницу, Мачву нашу, газили турски хатови и разносили на плочама подкова својих плодне усеве. Сто година је прошло како су бесни и осијони Турци метали под нож и старо и младо, и мушко и женско, и одгонили и односили сав мучни труд и имовину отаца наших. Прође сто година, па неста и Турака и силе њихове. Једва да видимо понеког бедника, који са бременим брдила прође кроз наша села и то је све што је од оне силе остало. А некадашњи турски пашалук данас је малена, али поносита Краљевина Србија, поносита што је крвљу дече своје стекла то име и стала у ред признатих држава“ (Архив Србије (даље: АС), Министарство просвете (даље: МПс), 1904, ф. LIX, р. 35).

²⁴ АС, Збирка тефтера (даље:ЗТ), Тефтер арачких глава, Кнежина мачванска 1831, књ. 582. У једином сачуваном попису становништва Србије у 19. веку, оном из 1863. године, у Црнобарском Салашу живеће су три породице Веселиновића: Паје Веселиновића (19), Василија Веселиновића (35) и Филипа Веселиновића (38) (Миливој Васиљевић, *Мачва, историја, сџановништво*, Богатић 1996, 458). У приповеци *Прве ласће — слицице из прошлости* — у којој је описано духовно стање у Мачви уочи избијања Првог српског устанка, Веселиновићев јунаци су, између осталих, његов деда Милинко Вилаћ и Милинков брат Љубинко, који се помињу у горе наведеним тефтерима. Веселиновићи из Црнобарског Салаша називали су се Вилаћи (Станоје Филиповић, *нав. дело*, 7).

богословије у Београду. Од 1859. до 1861. био је парох у Звечкој код Обреновца, да би годину дана пре Јанковог рођења 27. јула 1861. године²⁵ био постављен за пароха у Глоговцу, где је и умро 2. марта 1919. године.²⁶ Јанкова мајка Јелисавета, Јелка, била је ћерка попа Николе Поповића (1813–1873) из Бадовинаца, и унука свештеника и нижег старешине из Првог српског устанка Теодора Теше Поповића (1773–1853).²⁷ Јанкова баба по мајци је Милица (1813–1850), ћерка Симе Катића Прекодринца, чувеног мачванског војводе и народног старешине из времена прве владе кнеза Милоша.²⁸ Подсећање на Веселиновићеве родитеље и претке омогућава нам, даље, да укажемо на то да је део породичне традиције Јанко Веселиновић унео у *Хајдук Сиванка*.

У одељку романа који је насловљен *Сима Катић*, Веселиновић је писао о свом прадеди по мајци. Иначе, на Катићевом имању у Глоговцу била је подигнута црква у којој је служио Јанков отац,²⁹ Причу о изузетној храбрости жена почетком 19. века поткрепио је причом о својој прабаби Јовани (?–1850), поп Тешиној жени.³⁰ „Бахне Турчин у кућу попа Теше из Бадовинаца. Код куће не беше никог сем попадије. Турчин беше исувише осيون да би га човек могао гледати равнодушно. Како дође, он седе крај огњишта и почне трти руке: — Деде, бабо, пеци цицвару! — рече.

Она беше нешто љута, па га само погледа попреко.

— Пеци цицвару, бре! — дрекну он и замахну бињецидјском троструком канцијом те је ошину. Плану баба као ватра, севну оком, прилети Турчину, па оним дрвеним тучком, што је бели лук малочас њиме туцала распали Тур-

²⁵ Сви датуми у тексту су по грегоријанском календару, изузев датума у напоменама цитираних новина из 19. века.

²⁶ АС, МПС, 1865, VII, 1523. У попису из 1863. године: „Милош Веселиновић свештеник, 25 година, жена Јелка, 23 године и син Јанко 1 година. Вредност имања 0 дуката. Приходи 11 талира“ (М. Васиљевић, *нав. дело*, 466).

²⁷ Драг. Ђ. Туфегџић, *Црква бадовиначка*, Глас цркве бр. 7–8 1927 (V), 130–135; Радомир Ј. Поповић, *Теодор Теша Пойовић, бадовиначки свештеник и устаник*, Museum, Годишњак Народног Музеја у Шапцу 6 (2005), 123–131. Сима Милутиновић, *Тројебрајство, што јест род, љути и нада мужа*, Београд 1844, 51; Вук Караџић, *Историјски списи II*, Сабрана дела Вука Караџића, књига шеснаеста, Београд 1969, 216.

²⁸ Натпис на споменику Милице Поповић у порти цркве у Бадовинцима гласи: „Овде почива Милица супруга јереја Николе Поповића парока бадов. Поживила е 38. г. а умрла е 17. Јануара 1850“.

²⁹ „Сима Катић био је марвени трговац. Родио се у селу Дворовима у Босни. Неправде и неприлике крену га с његовог огњишта и он пређе Дрину те се настани у селу Глоговцу. Али никад није могао опростити Турцима, нити се ма једног тренутка помирити с њима. Зато је напустио мирни ратарски посао, па се маши трговине. Ишао је од села до села бајаги трговачким пословима, а у самој ствари он је текао пријатеље и зажизао им пламен мржње према Турцима.“ (Ј. Веселиновић, *нав. дело*, 135–141).

³⁰ Натпис на споменику Јоване Поповић у порти цркве у Бадовинцима гласи: „Овде почива Јована супруга поч. јереја Теодора Поповића поживи у браку 57 г. а пресели се у вечност 1850“; Драг. Ђ. Туфегџић, *нав. дело*, 133.

чина посред темена. Турчин се изврте.³¹ Сима Катић и поп Теша често су помињани у *Хајдук Сџанку*.

Отац Милош који је био свештеник Алексићима, Јуришићима, Севићима и Девићима у Црној Бари, Крајчиновићима у Глоговцу и Чоњагићима у Црнобарском Салашу био је, без сумње, један од главних Јанкових казивача. Када је одрастао, Веселиновић је о прошлости Мачве слушао приче својих пријатеља и суседа: Игњата Панића, Суреповог сина, којег је доводио у Београд да гусла и приповеда о устаничким данима, и од Крајчиновића, потомака устаника и хајдука Крајчина из Глоговца.³²

Веселиновићев друг из детињства Јован И. Алексић (1862–1949) са којим је Јанко похађао основну школу у Глоговцу, гимназију у Шапцу, једно време су учитељевали — Јанко у Глоговцу, Јован у Црној Бари — и на крају заједно су били на школовању у Бечу, био је Јанков главни казивач о хајдуку Станку Алексићу.³³ Према томе, изворну основу *Хајдук Сџанка* чине усмена казивања која је Веселиновић слушао у породичном и кругу својих другова, нешто мање у роман је унета народна епска поезија, а најмање је уочљив траг историографске литературе. С обзиром на то да су Јанкови главни извори чланови његове породице и пријатељи из Глоговца, Црне Баре и Црнобарског Салаша, то су збивања у *Хајдук Сџанку* ограничена на северозападни део Мачве, дакле, погранични простор од Бадовинаца до ушћа Дрине у Саву. На то указују бројни микротопоними који се јављају у роману управо са горе наведеног простора: *Јордан*,³⁴ *Рибњача*, *Сџудена бара* — баре у Црној Бари, *Парашиница* — крај у Црној Бари,³⁵ *Дренова греда* — потес у Бановом Пољу, *Подине* — потес у Црнобарском Салашу, *Вишковица* — потес у Равњу, *Прудови* — потес у

31 Ј. Веселиновић, *нав. дело*, 115. У приповетци *Недеља, један дан из живога глоговачке цркве* описује мачаванске свештенике, неки од њих су били савременици његовог оца. У приповетци *Деда* у лику главног јунака обудовелог и поносног свештеника Ивана који има три ћерке, ми препознајемо, његовог деду Николу чије су ћерке Јелисавета, Јанкова мајка, Христина удата за свештеника Бојицу Иванковића и Марија, удата за неког сељака у Бадовинцима. У већини приповедака о мачванским свештеницима (*Над њојом њој*, *Пој и делија*, *Сигуран лек*) препознајемо стварне историјске личности о којима се можемо извести у кондуит листама похрањеним у Архиву Србије, као што су поп Живко Берић из Богатића или поп Станојло Дукић из Клења.

32 Милорад Панић Суреп, *Хајдук Сџанко Јанка Веселиновића*, Летопис Матице српске, година 134, књ. 382, св. 1 (1958), 52.

33 Алексић Јован И., у: *Српски биографски речник 1 А-Б*, Нови Сад 2004, 113).

34 У време аустријске окупације Србије од 1718. до 1739. године Јордан је означен као „чардак“, односно караула аустријске пограничне службе (Срета Пецињачки, *Подаци о уређењу Србијанске милиције у 1728/29. години*, Зборник радова Народног музеја у Чачку VII (1976), 178.

35 Веселиновић је у *Хајдук Сџанку* у одељку „Парашиница“ предео ушћа Дрине у Саву означао као „згодно место“ које су „вазда поседали хајдуци и устаници“. Из Протокола шабачког магистрата 1808–1812. године може се закључити да је Парашиница у то време била засебно насеље у којем се трговало, а новац трошио у „бирцаузима“ (*Пројекат и регистар Ша-*

Бадовинцима, *Журава* — данас усахла дринска отока, која се пружала од Клења до Бановог Поља.³⁶ Приповедање са овог простора измештено је у други простор једино приликом описа бојева на Мишару и Лозници.

* * *

У роману *Хајдук Стјанко* наведени су следећи чланови породице Алексић: Алекса, његова жену Петра и четири њихова сина: Станоје, Станко, Петар и Крстивоје који је у роману постао старешина задруге после Алексине смрти. На једном месту поменут је Станков и Јеличин син Милоје. Веселиновић истиче да су Алексићи једна од најстаријих породица у Црној Бари, те да су се доселили из Херцеговине, што је потврђено и истраживањима Миљивоја Васиљевића о пореклу становништва Мачве, која су спроведена у другој половини 20. века. Крсна слава Алексића је Никољдан.³⁷

Алексиће из Црне Баре можемо пратити кроз тефтере из двадесетих и тридесетих година 19. века. Морамо имати на уму да су неуки писари у тефтере често уписивали имена у скраћеном или искривљеном облику (Иван/Ивко, Станоје/Станко итд). Тако у чибучком тефтеру за Мачванску кнежину из 1824. године, у који су уписивани власници оваца и коза који су плаћали порез, једини од Алексића из Црне Баре уписан је Станко, вероватно Станоје, који је плаћао чибук у износу од 9 гроша. У попису пореских глава мачванске кнежине за 1829. годину под редним бројевима 22. 23. и 24. наведени су Станоје, Милинко и Лазар Алексић.³⁸ Међутим, тефтер харачких глава за Кнежину мачванску из 1831. године, којом су обухваћене мушке главе за које је плаћан харач, пописане су три породице Алексић у Црној Бари: Станојева, Милутинова којој је припадао Милутинов брат Мијаило и синови Милутинови Тадија и Ранко, док је трећа породица Лазара Алексића, чији је син Иван (Ивко) Алексић.³⁹ Дакле, тефтери потврђују постојање Станоја, брата хајдук Станка, а Милутин и Мијаило Алексић су вероватно Петар и Крстивоје, Станкова браћа, поменути у роману. Син Милутина Алексића је Тадија, синовац хајдук Станка, који је о подвизима свог стрица казивао Јанку и Јанковом другу Јови Алексићу.⁴⁰

бачког магистраша од 1808. до 1812. године, приредио Радомир Ј. Поповић, Београд 2010, 44, 68, 73, 75, 85, 100, 107, 110, 112, 113).

³⁶ О топонима Мачве видети: М. Васиљевић, *нав. дело*, 606–623.

³⁷ М. Васиљевић, *нав. дело*, 200.

³⁸ М. Васиљевић, *нав. дело*, 262.

³⁹ АС, ЗТ, Тефтер арачких глава Кнежине мачванске за 1831, књ. 582.

⁴⁰ Према Станоју Филиповићу, наводно је неки синовац хајдук Станка, „који је доживео дубоку старост“, приповедао Јовану и Јанку о Станковим хајдучким подвизима (Станоје Филиповић, *нав. дело*, 178–179). Међу житељима Црне Баре 1863. године пописане су три породице Алексић: Јована Алексића (20) и његове жене Савке (20), у којој су били син Јован (1), сестра Смиљана (13) и баба Милица (72). Породица Ивка Алексића (45), његове жене Томани-

О хајдуку Станку Алексићу који је поменут у епској песми *Боја на Салашу*, једино историографски релевантно писање пре појаве Веселиновићевог романа била је кратка опаска Вука Караџића. Према Вуку, хајдучка дружина Станка Црнобарца заробила је чувеног Иву Кнежевића, трговца из Семберије, којег је ослободила пошто је од Кнежевићеве породице узела откуп, а Станко се устаницима придружио после боја на Салашу 1806. године, те да је погинуо на Равњу 1813. године.⁴¹ Других историјских извора о хајдук Станку нема, па стога Веселиновићево приповедање, ма колико непоуздано, будући је засновано на породичној традицији потомака Алексића, можемо узети као допуну биографије историјске личности Станка Алексића.⁴²

У *Хајдук Сџанку од Миражцића* из Црне Баре поменути су само Иван и његов син Лазар, мада Веселиновић у уводу романа наводи да је Иван имао три сина и једну кћер, не наводећи њихова имена. У попису харачких глава из 1831. године пописане су три породице Миражцић у суседству Алексића, и то: Илија и његов син Пантелија, затим Никола и његови синови Јован, Иван, Марко, Јанко, Алекса, Милош и на крају, Јован, браћа Мићо, Живко, синови Матеја, Антоније, синовац Андрија и унук Алекса.⁴³ Према томе, можемо претпоставити да су Илија, Никола и Јован Миражцић Лазарева браћа.

О црнобарском кмету Јовану Јуришићу који је у роману описан, такође, налазимо податке у другим изворима. Веселиновић на почетку романа пише: „Кмет Јова Јуришић одавно је кмет у Црној Бари. Стари се његови ту давно настанише, па су његову кућу сматрали као староседелачку. И деда и отац му помреше као кметови, па и он се тако исто надао“.⁴⁴ Јоаким Вујић у свом путопису по Србији из 1827. године описије црнобарског кмета: „...пак на квартир дођемо код неког старог, доброг богатог газде, г. Јоана Јуришића. Овај има јоште и више браћа, то јест Николу, Стефана и брата Станка, који је кнез у шабачком нахиском магистрату. Овај најстарији, г. Јоан, домаћин, прими нас како што Сербљи примају обично, то јест весело и радосно.“⁴⁵

је (35), синова Милана (16), Алексе (1), кћери Ружице (15), Круније (12) и Милије (7), а једини који би могао бити синовац хајдук Станка је Тадија Алексић који је тада имао 39 година, па према томе је рођен 1824. године и који је био неожењен (М. Васиљевић, *нав. дело*, 474).

⁴¹ В. С. Караџић, *Историјски списи I*, Сабрана дела Вука Стефановића Караџића XV, Београд 1969, 13; *Српски биографски речник 1 А-Б*, Нови Сад 2004, 119. Занимљиво је и то да Станко Алексић није поменут у казивањима преживелих учесника Првог српског устанка, чија су сећања записана 1841. година за потребе Руске академије наука која је припремала зборник о руско-турском рату 1806–1812. године. О томе видети: *Казивања савременика, мемоарска грађа о Првом српском устанку*, приредио Љубодраг Поповић, Београд 2002.

⁴² У Црној Бари и данас постоји вајат у којем је према предању живео Станко Алексић.

⁴³ Судећи према тефтеру из 1831. године постојале су још две удаљеније породице Миражцића: Станкова и Аврамова.

⁴⁴ Ј. Веселиновић, *нав. дело*, 11. Јуришићи су пореклом из Херцеговине, крсна слава им је Ђурђевдан и један су род са Белићима и Тадићима у Црној Бари (М. Васиљевић, *нав. дело*, 200).

⁴⁵ Јоаким Вујић, *Пушешествије по Србији*, друга књига, Београд 1902, 83.

Станко Јуришић, вршњак и друг Станка Алексића, брат црнобарског кмета Јована, који се у роману појављује само у једној епизоди и то када је Лазар покушао да убије Станка,⁴⁶ био је истакнути политичар Србије средином 19. века. Био је члан и председник Шабачког магистрата двадесетих и тридесетих година 19. века. За државног саветника постављен је 11. јула 1835. године, а од јануара наредне године постао је члан судског одсека Државног савета. Фебруара 1838. године поново је изабран за члана Државног савета. Будући присталица уставобранитеља, 1842. године постао је члан Привремене владе која је образована после протеривања кнеза Михаила у Вучићевој буни. Умро је 11. априла 1845. године у Шапцу, где је и сахрањен.⁴⁷

Црнобарац Пантелија Глигорић Дева (1776–1860) такође је историјска личност о којој се много зна захваљујући истраживањима Станоја Филиповића.⁴⁸ Један одељак романа Веселиновић је посветио њему, али је у опису његовог живота одступио од истине. Наиме, у *Хајдук Сџанку* Дева је погинуо 1813. године, али је он доживео дубоку старост, што се да закључити према натпису са Девине надгробне плоче.⁴⁹ Из харачког тефтера за 1831. годину уочавамо да су задругу Глигорића у Црној Бари (у изворима налазимо две варијанте презимена Глигоријевић/Глигорић) чинили Милош, брат Пантелија, дакле Дева, и Милошеви синови Симеун, Игњат, Глигорије, Милан, Јован и Јовица.⁵⁰

Милоша и Младена Севића, оца и стрица Јелице, хајдук Станкове жене, нисмо пронашли у тефтерима, мада је породица Севић (Шевић) постојала у Црној Бари.⁵¹ Упечатљиви лик у роману је Маринко Маринковић, турска улицица, за кога Јанко вели да је пореклом из Обарске у Семберији.⁵² У задрузи

46 „Неколико тренутака потраја мртва тишина. Станко Јуришић први дође себи. Он притрча своме имењаку. –Имењаче! Имењаче!“ – викну и ухвати га за руку. –Чујем – одговори Станко.–Јеси жив?–Жив сам — рече он и, ухвативши га за руку, диже се полако“.

47 Мита Петровић, *Финансије и услове обновљене Србије I 1901*, 569, 574; *Српске новине*, бр. 26, 31. март 1845, 2.

48 У листу *Време* од 18. априла 1931. објављено је казивање Девине потомкиње Милеве Павловић. Њен прадед Дева био је син Мијата Глигорића Гауша, знао је турски језик, био је вешт пливач и гњурац. Девина породична лоза дуго је, према том сведочењу била танка, јер су Девини потомци од сина Милана до праунука Мике имали синове јединце, а тек ће се од чукунуку Светолика породично стабло разгранати (Станоје Филиповић, *нав. дело*, 184–185). Наведено казивање потврђује попис пореских глава у Мачви који је настао, вероватно, око 1840. године. У Црној Бари под редним бројем 13 наведени су Пантелија Глигорић и његов син Милан (АС, ЗТ, Тефтер пореских глава Кнежина мачванска, без године, бр. 551).

49 Рађамо се да умremo/а времо да живимо/ Отечество љубећи и/свакога на добро упућујући/Пантелија Глигорић/Трговац из Црне Баре/Кога земни остаци/ Пред овим спомеником/У гробу положени јесу/Он је поживео 84 год./А пресели се у блажени покој/17. декем 1860 го/дине буди му вјечна памјат (С. Филиповић, *нав. дело*, 182–183).

50 АС, ЗТ, Тефтер арачких глава Кнежине мачванске за 1831, књ. 582.

51 Севићи су пореклом из Ваљевске подгорине, а крсна слава им је Јован Златоусти (М. Васиљевић, *нав. дело*, 201).

52 М. Васиљевић, *нав. дело*, 201.

Маринковића у Црној Бари 1831. године били су следећи мушки чланови: Матија и његова браћа Марко, Антоније, синови Маринко (подвукао Р.П.), Драгојло и синовци Јован и Петар.⁵³ Тефтери потврђују постојање још једног епизодног лика у Веселиновићевом роману — Симеуна, Симе, Шокчанића, житеља Црне Баре, који је, према списковима из 1829. и 1831. године, био старешина задруге у којој су били његов брат Живко, синови Станко, Јован, Стеван и синовци Глигорије, Јанко, Иван и Исак.⁵⁴ О црнобарском свештенику Милоју и кнезу Сими, бирову, нисмо пронашли податке у изворима.

Мачвански хајдуци поменути у роману, изузев Срећка харамбаше, историјске су личности. Димитрије Ногић из Совљака пре 1804. године је хајдуковао у мачванским шумама. Преживео је Први српски устанак, учествовао је у Другом устанку и посекао је кметове који су Стојана Чупића издали Турцима. Умро је у Сремској Митровици.⁵⁵ Станоје Панић Суреп из Глоговца, описан у посебној Веселиновићевој приповеци, такође, је био хајдук и устаник и умро је после 1815. године.⁵⁶ Јовица Нинковић, Јован Латковић, обојица из Клења, Живан Чоњага из Црнобарског Салаша опевани су народним песмама *Бој на Салашу* и *Бјелић Игњатије*. Посебно место у *Хајдук Сџанку* припало је Зеки буљкбаши. Из Веселиновићевог романа сазнајемо да је Зека пореклом из Херцеговине, да је у време доласка у устаничку Србију имао „преко тридесет година... смеђ, лепих брка, леп као уписан“ и да се презивао Селаковић. „Кад је устанак букнуо, Зека Селаковић, познат под именом „голи син Зека Буљкбаша“, ту је имао свој стални стан са својим голаћима.“⁵⁷ Међутим, о пореклу и презимену ове истакнуте личности Првог српског устанка постоје опречни подаци. Стојан Обрадовић који је 1873. први написао биографију *Зеке Буљкбаше*, наводи да је из Нове Вароши, да је рођен око 1778. године, те да је као заповедник добровољачке чете чувао границу на Дрини до 1813. године када је јуначки погинуо на Равњу.⁵⁸ Милан Ђ. Милићевић неодређено пише да је Зека Буљубаша, или из Нове Вароше, или Спрече у Босни.⁵⁹ У историјским изворима најчешће се јавља као Зека буљкбаша или Зека капетан. Историјска наука дошла је до сазнања да је Зека Буљкбаша заправо Јован Глигоријевић, а пореклом је из невесињског села Домани, а надимак је добио према зеленој бо-

⁵³ АС, ЗТ, Тефтер арачких глава Кнежине мачванске за 1831, књ. 582.

⁵⁴ М. Васиљевић, *нав. дело*, 263; АС, ЗТ, Тефтер арачких глава Кнежине мачванске за 1831, књ. 582.

⁵⁵ М. Панић Суреп, *нав. дело*, 53–54.

⁵⁶ Године 1831. старешина задруге Панића у Глоговцу био је Станоје и у њој су били његова браћа Андра, Арсен, синови Живан, Груја, Јанко и Глиша (АС, ЗТ, Тефтер арачких глава Кнежине мачванске за 1831, књ. 582).

⁵⁷ Ј. Веселиновић, *нав. дело*, 122, 128, 261.

⁵⁸ С. Обрадовић, *нав. дело*, 58–61.

⁵⁹ М. Ђ. Милићевић, *нав. дело*, 173–175.

ји очију.⁶⁰ Будући да Зека није био из Мачве и пошто су се о његовом јунаштву испредале легенде, то Јанко Веселиновић идући трагом тих прича даје, углавном, тачан опис живота Зеке Буљукбаше, његовог порекла, не знајући једино његово право име и презиме.

У *Хајдук Станку* су поменуте вође Првог и Другог српског устанка Карађорђе и Милош Обреновић, истакнуте војводе Јаков Ненадовић, Антоније Богичевић, Петар Николајевић Молер и Лука Лазаревић. Ипак, у средишту романа су устаничке старешине у Мачви Стојан Чупић, Сима Катић, Илија Срдан и Никола Смиљанић. „Ногић му [Станку-примедба Р.П.] исприча тада све потанко о устанку у Шумадији и ваљевској нахији: рече му како се и први људи у Мачви, као трговац Чупић из Ноћаја, прота Смиљанић из Белотића, Катић из Глоговца, Илија Срдан из Прњавора и још многи, многи данас догворилише да дижу устанак у овом крају.“⁶¹

Свакако, најистакнутији старешина у Мачви у Првом српском устанку био је Стојан Чупић (око 1768–1815) чију водећу улогу Веселиновић више пута наглашава, али се не удубљује у опис његове личности. „Почеше наједаред ницати чете као из земље. Стојан Чупић стави се на чело свима. Он поста војвода и стаде постављати старешине који ће му чувати дринску границу“.⁶² Веселиновић је тачно описао Чупићево учешће у бојевима на Салашу, Мишару, Лозници и Равњу.⁶³ Сима Катић (1773–1833), Јанков прадеда по мајци, пореклом је из семберијског села Дворови одакле се преселио у Глоговац у Мачви. Остаје отворено питање када се Катић доселио у Србију: да ли пре устанка, како пише Веселиновић и што се чини вероватним, или у време устанка. Катић је образовао одред од пребеглица из Босне, Херцеговине и других крајева и чувао је границу на Дрини од Раче до Бадовинаца. Године 1808. постављен је за бинбашу. Учествовао је у бици на Равњу 1813. године, али је попут већине устаничких старешина избегао у Аустрију. Заједно са Илијом Срданом припремао је Други српски устанак у Мачви. Од краја 1815. године до 1831. године управљао је Мачвом, најпре као помоћник Марка

⁶⁰ Андра Гавриловић, *Биографски прилози новијој историји српској*, Годишњица Николе Чупића, књига XX (1900), 206–210; *Енциклопедија Југославије*, том 8 (1971), 619; *Српски биографски речник* 2 В-Г, Нови Сад 2006, 698.

⁶¹ Ј. Веселиновић, *нав. дело*, 267, 312.

⁶² *Исто*, 301.

⁶³ Чупић је после слома Првог српског устанка избегао у Аустрију. У Срему је организовао добровољачку чету, фрајкоре, и ратовао је током 1813/14. године у аустријској војсци. Када је Милош Обреновић покренуо Други српски устанак, прешао је у Србију у намери да се стави на чело устанка у Мачви. Међутим, неки мачвански кметови туркофилски настројени, издали су га Турцима, који су га после краћег заточеништва погубили у Зворнику (С. Обрадовић, *нав. дело*, 30–44; М. Ђ. Милићевић, *нав. дело*, 834–839; Станоје Филиповић, *Подринске војводе. Милош Стојичевић, Анија Богичевић, Стојан Чупић, Лука Лазаревић*, Шабац, 1968, 40–54; Р. Ј. Поповић, *Стојан Чупић у Срему 1813–1815. године*, Споменица историјског архива „Срем“ 6 (2007), 56–65).

Штитараца, а затим самостално.⁶⁴ Илија Срдан (1770–1835) из Прњавора у роману је означен као један од организатора Првог српског устанка у Мачви. Његови преци су се из Херцеговине најпре доселили у Семберију, одакле су прешли у Прњавор. Још док се устанак у Мачви није развио, окупио је чету која је нападала мање турске одреде. Када је Чупић постављен за устаничког старешину у Мачви, именован је за буљукбашу. Чувао је границу на Дрини од Лешнице до Бадовинаца. Учествовао је у свим већим бојевима у Мачви и Подрињу. У Аустрију је избегао после битке на Равњу 1813. године. Био је веома агилан у покретању Другог српског устанка 1815. године и учествовао је у бици на Дубљу. Од 1816. године живео је на свом имању и управљао је задругом у којој су почетком тридесетих година 19. века године били брат Панто, синови Стеван, Марко, Матија, те унуци Милош и Матија.⁶⁵ У *Хајдук Станку* више пута је поменут „прото из Белотића“ или „прота Смиљанић“. Реч је о Николи Смиљанићу (1770–1816) из мачванског села Белотића, који је на почетку Првог српског устанка, попут већине предузмиљивих људи, оформио мању чету која је нападала Турке у густој китошкој шуми. Нарочито се истакао после Мишарског боја, када је у заседи дочекивао разбијене турске одреде. Сломом устанка 1813. године избегао је у Аустрију, одакле се вратио у пролеће 1815. године и активно је учествовао у Другом српском устанку. Марко Штитарац, са знањем кнеза Милоша, отровао га је 1816. године.⁶⁶

На основу изложеног можемо закључити да су личности поменуте и описане у *Хајдук Станку* историјске, а подаци о њима проверљиви у изворима и историографској литератури. Пошто Јанко Веселиновић није био историчар, то није морао да води рачуна о потпуној тачности података, па је дозвољавао извесне уметничке слободе као, на пример, када је описао Девину погибију на Равњу 1813. године, иако је морао знати тачну годину његове смрти, јер се Девин споменик налазио у порти глоговачке цркве.

Романом је обухваћено раздобље од 1800. године до 1813. године, али, уопште, у роману је мало ближих хронолошких одређења. Посредно можемо закључити да су Турци у зиму 1803/04. „витлали хајдуке“ по Мачви,⁶⁷ да се у лето 1804. године мачванска хајдучка дружина, у којој је био Станко Алексић, поделила на два дела: једну којој је Станко изабран за харамбашу и која је остала у мачванским шумама и другу са Срећком харамбашом, која је отишала у Соколску нахију.⁶⁸ Неколико, историјски тачних, датума је наведено

64 С. Обрадовић, *нав. дело*, 72–76; Константин Ненадовић, *Животи и дела великог Ђорђа Пејровића Кара-Ђорђа Врховног ослободиоца и владара Србије и животи његови војвода и јунака*, књ. II, Беч, 1884; М. Ђ. Милићевић, *нав. дело*, 248–250.

65 С. Обрадовић, *нав. дело*, 67–72; АС, ЗТ, Тефтер арачких глава Кнежине мачванске за 1831, књ. 582.

66 С. Обрадовић, *нав. дело*, 76–80.

67 Ј. Веселиновић, *нав. дело*, 222.

68 *Истио*, 265–267.

у роману: Петрове покладе 27. маја/8. јун 1806. године, када се одиграо бој на Салашу и 1/13. август исте године, када се одиграла битка на Мишару.⁶⁹ Иако пише о боју на Лозници, најкрвавијој „баталији“ Првог српског устанка, Веселиновић није навео годину. После битке на Тичарском пољу код Лознице 1810. године, турски напади из Босне су се проредили. Из разговора Зеке и Станка у роману посредно можемо закључити да су описане 1811. и 1812. година, релативно мирне године Првог српског устанка. „Ето тако. Излежавамо се у дугу дану. Нигде Турчина од заклетве! Катих тако помало џумбуси, што рекао Заврзан, пређе Дрину, пресретне по ког харачлију, те му узме оно пара — то је све“.⁷⁰ На крају романа описујући припреме за битку на Равњу, наводи да су Ваљевци предвођени Јаковом Ненадовићем и Рудничани Милошем Обреновићем „први, други ли дан по Пантелину-дне“ 1813. године стигли у новоподигнути шанац, те да су Турци, које је предводио босански везир Деренделија, покренули војску на „Госпођине покладе“.

Веселиновић је верно описао хахијску страховладу у Београдском пашалуку чије обележје по селима су биле субаше и ханови. Навео је, чак, имена неких субаша у мачванским селима: Суљо-Крушка у Црној Бари, Мујо и Усо у Богатићу и Ибро у Клењу. Турско осино нартање на женску част представљало је кап која је прелила чашу рајетинског стрпљења. „Он тражи да преноћи с твојом женом, а ти ако погледаш његову булу, поздрави се са својима. Па онда, мало им је све то, него кад га нахраниш и напојиш, још те бије.“⁷¹ Маринко Маринковић и Миражцићи у *Хајдук Сџанку*, а касније мачвански кметови који су 1815. године Турцима издали Стојана Чупића, оличење су не тако слабе струје у српском народу, неспремне да се отворено супростави глачитељима и одлучне да зарад ситних интереса (Маринко за прегршт дувана) служи туђинима. Та појава није карактеристична само за Мачву. Карађорђе је у Шумадији на почетку устанка репресивним мерама приморавао колебљивце да се активно укључе у устанак. Тип личности Маринка Маринковића сасвим извесно је постојао у Србији на почетку 19. века.⁷²

Веселиновићево романескно приповедање о здруживању хајдучких дружина и устаника у Мачви после битке на Салашу 1806. године донекле одступа од историјске стварности. Наиме, хајдучке дружине постојале су у устаничкој Србији све време Првог српског устанка, а нарочито у пограничним пределима.⁷³ Из наредба Шабачког магистрата од 1808. до 1812. јасно се види да су се хајдуци супростављали устаничким властима, које су на-

⁶⁹ *Исџо*, 286, 301.

⁷⁰ *Исџо*, 378.

⁷¹ Ј. Веселиновић, *нав. дело*, 140.

⁷² Р. Љушић, *нав. дело*, 42–43.

⁷³ Јован Милићевић, *Хајдуци уочи Првог српског устанка*, Историјски гласник 1–2 (1980) 79–86; Богумил Храбак, *Хајдуковање северозајадне Србије 1806–1813*, Гласник Међуопштинског историјског архива. Ваљево 19 (1984) 45–59.

стојале да разбију хајдучке дружине ненасилним мерама, што се види из наређења од 15. априла 1808. године којом се тражи од устаничких старешина у Мачви да „ајдуке зову на веру“ и да „им милостиви будну“, до наредбе старешинама у целој Шабачкој нахији од 2. октобра 1808. године да „истребе ајдуке до 10 дана“, у супротном биће доведена војска из других нахија која неће имати милости ни према хајдуцима, нити према њиховим јатацима.⁷⁴

Хајдук Сџанко је за историчаре значајан због тога што се пажљивим читањем уочава специфичност Првог српског устанка у Мачви у односу на остале крајеве Србије. Наиме, Мачва се активно укључила у устанак тек 1806. године. „Пушка је пукла у Шумадији; управо прва је пукла у ваљевској нахији. Она је одјекнула и почела је прибирати око себе човека по човека. И дигло се све — само Мачва ћути.“⁷⁵ Преломни тренутак у опредељењу Мачвана за устанак десио се после боја на Салашу почетком јуна 1806. године, и коначно „на Мишару те исте 1806. године нађоше се Мачвани са устаницима. Ту су се борили као лавови. ... После мишарског боја вратише се кућама и стадоше чете четовати“.⁷⁶

У последње време у историграфији се јавља све веће занимање за проучавање друштвених процеса, свакодневнице, обичаја и менталитета. Гледано с тог аспекта, готово целокупно Веселиновићево дело је незаобилазно полазиште за сваког историчара који се лати писања повести Мачве у 19. веку. У *Хајдук Сџанку* су драгоцени, углавном тачни, описи изгледа Мачве и мачванских кућа почетком 19. века, народних обичаја (стављање соли на трпезу пре свега другог, форма заклетве, издање рана, мирење после отмице девојака, народне празноворече) о чему је већ писао Тихомир Ђорђевић.⁷⁷

Можемо на крају закључити да је роман Јанка Веселиновића *Хајдук Сџанко* својеврсна историја Првог српског устанка у Мачви који значајно допуњује немушту празнину званичних докумената.

Закључак

Јанко Веселиновић је у првом издања *Хајдука Сџанка* додао атрибут „историјски роман“. *Хајдук Сџанко* јесте историјски роман. Дело је засновано на широкој изворној основи усменог предња средине у којој је писац поникао. Веселиновићеви казивачи били су чланови његове породице — отац Милош, мајка Јелисавета, његови пријатељи и суседи Јован Алексић, Игњат Панић и браћа Крајчиновићи из Глоговца. Већина личности које су поменуте у роману су историјске личности о којима се може сазнати из других извора, на пример харачких и чибучких тефтера и литературе. Слика устаничке Ма-

⁷⁴ *Протокол и регистар шабачког магистрата*, 23, 64.

⁷⁵ Ј. Веселиновић, *нав. дело*, 301.

⁷⁶ Ј. Веселиновић, *нав. дело*, 301.

⁷⁷ Т. Ђорђевић, *нав. дело*, 224–225.

чве у Првом српском устанку је верно приказана. Наиме, Веселиновић је уверљиво објаснио разлоге колебљивости житеља Мачве да се отоврено прикључе устаничкој Србији у раздобљу од 1804. до 1806. године. Уверљиви су описи личности који су представљали туркофилску струју у Мачви очи и на почетку Устанка, те описи страдања становништва у Првом српском устанку. С обзиром на то да је роман написан крајем 19. века, у времену у којем је Србија била заражена вирусом партијских међусобица, Веселиновић је *Хајдуком Сћанком* желео да величањем хероизма Срба на почетку 19. века опомене своје савременике и да их подсети да се за идеале треба борити. Колико је *Хајдук Сћанко* историја Првог српског устанка у Мачви, исто толико је и сведочанство о времену у ком је написан.

Radomir J. Popović

HISTORICAL IN THE NOVEL *HAJDUK STANKO* BY JANKO
VESELINOVIĆ

S u m m a r y

Janko Veselinović had attached the adjective “historical” to the first issue of his novel *Hajduk Stanko*. *Hajduk Stanko* is a historical novel. The work is based on the broad fundament of the oral tradition of the environment from which the writer originated. Veselinović’s narrators were the members of his family, father Miloš, mother Elisabeth, his friends and neighbors Jovan Aleksić, Ignjat Panić and brothers Krajčinići from Glogovac. Most of the characters mentioned in the novel are historical figures and we can find out about them in the notes and literature. The picture of Mačva during The First Uprising is exactly depicted. Veselinović believably explained the reasons of the fickleness of the inhabitants of Mačva to join openly Serbia in the period of the uprising, from 1804 to 1806. Portrayals of the personalities which represented pro Turkey party in Mačva on the eve of and at the beginning of the Uprising and depictions of the sufferings of the population in the First Serbian Uprising are convincing. Considering the fact that the novel was written at the end of the 19th century, in the time when Serbia was infected by the virus of the inter parties quarrels, Veselinović wanted by his *Hajduk Stanko*, through the glorification of the heroism of the Serbs of the beginning of the 19th century to remind his contemporaries of the ideals to fight for. *Hajduk Stanko* is to the same extent both the history of the First Serbian Uprising as well as the testimony of the times in which it was written.